

Pirtin ja tuvan historia

NIILLO VALONEN *Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben*. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 133. Helsinki 1963. 599 s., 628 piirrosta, valokuvaa ja karttaa.

Asuinrakennuksia koskevia huomattavimpia tutkimuksia ovat ennestään U. T. Sireliuksen »Über die primitiven wohnungen der finnischen und der ob-ugrischen völker» (1906—11), Gabriel Nikanderin »Byar och gårdar i Helsinge 1750 intill 1865» (1916), Albert Hämäläisen »Keski-Suomen kansanrakennukset» (1930) ja Toivo Vuorelan »Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset» (1949). Nyt on käytettävissä edellisiä laajempi, koko Suomen käsittävä vertaileva tutkimus kansanomaisista asumuksista, jonka tekijä on entinen Muinaistieteellisen toi-

mikunnan osastonjohtaja, nykyinen Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kansatieteen professori Niilo Valonen. Lähteinä hänellä on ollut runsas painettu kirjallisuus ja eri arkistoihin sisältyvät käsikirjoitukset, joukossa huomattavana osana hänen omiin laatimiinsa kyselyihin saapuneet monilukuiset vastaukset. Teoksen päätavoitteena on selvitellä savu p i r t i n, savu t u v a n ja savujohtoisen huoneen alkuperää ja keskinäisiä suhteita sekä asuinrakennuksen kasvua kaksi-, kolmi- ja useampihuoneiseksi. Tehtävä osoittautuu sängen moni-

haaraiseksi, siinä kun tulevat pohdittavaksi kansanrakennuksiimme myös säätyläiskulttuurista ja naapurimaidenkin rakennusmuodoista eri aikoina saadut virikkeet. Tekijä analysoi kunnioitettavan rikkaan aineistonsa tarkasti, voipa sanoa joskus liiankin detaljisesti, niin että lukija voi toisinaan hämmentyä esitettyjen ilmiöiden moninaisuudesta.

Pirtti-sana, joka alkuaan merkitsee kiukaallista ja sisäänlämpiävää huonetta, on itäistä alkuperää, kuten myös *akku* ja *lava* (*kiuas* tosin suomalais-karjalaisvepsäläinen). Muutamissa länsimurteisamme *pirtti* tarkoittaa saunaa, ja se on asuinhuoneenkin merkityksessä etupäässä länsisuomalainen; sen esiintymisaluetta ovat mm. Satakunta, Länsipohja, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa sekä täältä mahdollisesti vaikutteen saaneena pohjoinen Savo ja Karjala. Pirtin ohella on itäistä alkuperää myös leivän paistoon käytetty ulkouuni, *pätsi*, vaikka se myöhemmin esiintyy länsisuomalaisessa ja peräpohjolaaisessa kulttuuripiirissä. Satakunnassa ja sen lähiseuduilla ei pirtissä keitetä eikä leivota, toisin kuin Pohjois-Pohjanmaalla, -Savossa ja -Karjalassa. Monin paikoin on pirtin ohella käytetty myös omaperäistä keittokotaa. Pirtin ja länsimaista alkuperää olevan *tuvan* tarkastelussa prof. Valonen ottaa lähtökohdakseen niiden funktion perusteellisen analyysin, jollaista ei ole aiemmin suoritettu. Yhtenä päätuloksena on, että viimeistään varhaisella keskiajalla, ehkä 1100- tai 1200-luvulta lähtien, näyttää Suomeen levinneen ruotsalais-saksalainen, entistä kehittyneempi savutupa, jossa oli kivistä muurattu leivinuuni ja jossa ruoka valmistettiin. Tuvan yhteydessä omaksuttiin termit *uuni*, *arina*, *pankko* 'keittoliesi' ja *holmi* ~ *hormi*. Täten tekijä osoittaa ennestään tuntemattoman kerrostuman talon keskeisen asuinhuoneen historiassa. — Tupa syrjäytti vähitellen pirtin suurimmassa osassa maatamme. Kenties jo keskiajalla *tupa*-sana eteni Pähkinäsaaren rauhan rajalle asti. Savossa ja Karjalassa se on yleinen

pohjoisosia lukuun ottamatta, vaikka pirttikin esiintyy paikannimissä. Niin ikään Vuoksen Karjalassa tupa omaksuttiin asunnoksi, mutta samalla kuitenkin säilyivät vanhat nimitykset pirtti ja kiuas.

Tulisijan paikkaan asuinhuoneessa kiinnitti jo A. O. Heikel huomiota väitöskirjassaan »Rakennukset Tšeremisellä, Mordvalaisilla, Virolaisilla ja Suomalaisilla» (1887, saks. 1888). Selvitellessään suomalaisten uunien kehitystä Valonen vertailee pirttiä (resp. tupaa), saunaa, eräsaunaa ja riiehtä keskenään eri maakunnissa. Uunien moninaiset muodot ja sijainti saavatkin teoksessa osakeen suurimman huomion, sillä niitä tutkistellaan peräti 365 sivulla (s. 168—533). Valonen selittää tyydyttävästi sen näennäisen ristiriidan, että savokarjalaisen uunin ja sen osien nimitykset viittaavat länteen päin, vaikka uuni itse muistuttaa suuresti itäeurooppalaista tyyppiä (s. 533—555). Savokarjalaisen uunin, samoin kuin uuniruokien ja pehmeän leivän alkuperän hän palauttaa keskiaikaan. Sivuilla 513—531 päädytään tulokseen, että karjalaisen uunin *kolpitsa* (< ven. *golbets*) on kehittynyt varjagilaisen asunnon makuukomerosta (*golf*, etymologia on esitetty jo varhemmin). — Kehittyneempiä rakennuksia käsitellessään tekijä toteaa yhteyden toisaalta (itä)karjalaisen kulmatuvan ja suomalaisen perstuanpohjatuvan sekä toisaalta Gotlannin varhaiskeskiaikaisen kulmatuvan välillä (s. 100—104; vastavasti Sigurd Erixon on havainnut eräiden Ruotsin mantereen karjamajatyypien ja Gotlannin rakennusten välisen samankaltaisuuden).

Muutaman huomautuksen voisi uunien tutkistelusta tehdä. *Leivinuuni*-sanan rinnalla kaipaava mainintaa *leipä-uunista*, joka on esim. Sireliuksen teoksessa »Suomen kansanomaista kulttuuria» yksinomainen. Ulkosalle muurattujen uunien yhteydessä olisi voinut omistaa jonkin sanan ns. ryssänuuneille, joita tavataan rannikolla Virolahdelta Vaa-

san tienoille asti ja Ahvenanmaalla. Kehittyneempien savukanavien l. »röörin» kuvaus on teoksessa jäänyt vähäiseksi. Tarkempaa selvitystä ei ole *patsas* (*patsas, patts, patas, padas, pahas*) sanan eri merkityksien kehittymisestä, se kun tarkoittaa Länsi-Suomessa saunan lavoa tai lavolla olevaa penkkiä (esim. Heinola, Hollola, Lammi, Vanaja, Kangasala, Aitolahti, Kuhmalahti, Eräjärvi, Vilppula) tai takkaa, piisiä (mm. Mouhijärvi, Laitila, Kalanti, Pyhäranta, Pyhämaa; Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan. Vrt. Sirelius, Suomen kansanom. kultt. II s. 181: »Että Hämeen ja Länsi-Satakunnan pirteissä ennen käytettiin (uunin) patsaita, näyttävät saunan kiuaspatsaiden ohella sellaiset nimitykset kuin *pattaslaulat* (= laudepalkit) ja *pattas, patas* (= kiukaan kulmaan tehty takka) osoittavan.»).

Prof. Valonen ottaa huomioon väestöliikkeen vaikutukset esihistoriallisen ajan lopusta lähtien Lounais-Suomessa ja Etelä-Karjalassa, karjalaisten liikehtimisen v:n 1323 ja 1595 välillä Oulujoen reitillä ja naapurialueilla (s. 434, 449, 538—9, 542—5), savolaisten etenemisen Pohjois-Hämeeseen, Satakunnan rajoille ja Pohjanmaalle 1500-luvulla ja pohjalaisten siirtymisen Pohjois-Karjalaan 17.—18. vuosisadalla (s. 448), jotka kaikki ovat omiaan valaisemaan eräiden nykyaikanakin tavattavien kansatieteellisten ilmiöiden levinneisyyssuhteita.

Tekstinsä havainnollistamiseen tekijä käyttää runsaiden valokuvien ohella satamäärin piirroksia — enimmäkseen taiteilija Pentti Hammarbergin selvään, yhtenäiseen tyyliin laatimia — ja kartakkeita, jälkimmäisiäkin noin 70 kpl. Kartakkeet valaisevat esineiden nimien, teknisten termien ja rakennusmuotojen levinneisyysalueita, milloin niillä on huomattava asutus- ja kulttuurihistoriallinen merkitys. Tällä tavoin käsitellään mm. sanat *pirtti* ~ *pertti*, *tupa*, *pakari*, *sauna*, *kiuas*, *uuni*, *muuri*, *pätsi*, *pankko*, *hormi* ~ *holmi* ~ *horni*, (uunin) *ahjo*, *liedos*, *tulehmo* ja *kolpitsa*. Lisävalaisua savu-

tupien (kartta s. 160) ja kaksikerroksisten rakennusten (k. s. 71) esiintymiseen ovat tarjonneet ennen käyttämättömät Tilastollisessa päätoimistossa säilytetyt selonteot vuodelta 1880. — Tuloksia on tuottanut myös oivallus, että rakennustutkimuksessa tulee ottaa lukuun paikannimistäkin saatavat todisteet, mikäli kyseessä ovat *pirtti*-, *tupa*-, *kiuas*-, *pätsi*- ja *uuni*- alkuiset nimet. Näistä on Valosella Sanakirjasäätiön nimiarkistosta ym. lähteistä koottuna koko maan käsittävä aineisto, joka sisältää peräti viisikymmentä sivua. Luetteloa olisi tosin voinut huomattavasti supistaa jättämällä pois samalla paikkakunnalla esiintyvän nimen toistumat, esim. s. 114 : Pirttijärvi (toistumia Pirttijärvenhaka, Pirttijärvenletto, Pirttijärvenvainio) ja s. 135: Tuparuukki (toist. Tuparuukinmäki, Tuparuukinpellot, Tuparuukinsuo).

Teoksen käyttöä helpottaa suuresti 16-sivuinen sana- ja asiahakemisto. Yhtä laaja on kirjallisuusluettelokin, joka käsittää lähes kaikki suomalaiset kyseistä alaa koskevat lähteet ja joukon ulkomaisiakin julkaisuja. Siitä puuttuvat sentään esim. seuraavat: Jacob Fellman, *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I—IV*, Vanhaa Hauhoa (Kansatiet. Arkisto I), Kaarle Soikkeli, Vihti I—II, K. R. Melander, Muutama tieto metsäriihistä (Suomen Museo XVI), J. M. Salenius, Savon savupirteistä (ibid.) ja Ahti Rytkönen, Savupirttien kansaa. Näistä lähteistä olisi voinut saada yhtä ja toista lisäpiirrettä teokseen, vaikka tämän tarjoama kokonaiskuva ei olisikaan niiden johdosta muuttunut.

Prof. Valosen esitys suomalaisen pirtin ja tuvan historiasta tekee luotettavan vaikutuksen. Aineiston seulonta ja käsittely on huolellista, päätelmät ovat johdonmukaisia ja osuvia. On luonnollista, että jotkin vanhimpia kehityskausia — kuten esim. myöhäisrautakautta — koskevista tutkimustuloksista tuntuvat vielä jossain määrin hypoteettisilta, ja ne tarjoavat pohdittavaa tulevillekin kansatieteilijöille.